

מאבקים פוליטיים והשלכותיהם על דימוי ההרתעה – ממשלת אשכול ערב מלחמת ששת הימים

זכי שלום

מבוא

באמצע מאי 1967 החלה כניסה מסיבית של כוחות צבא מצריים לתוך חצי-האי סיני, תוך הפרה בוטה של ההבנות שהושגו בחסות הממשל האמריקאי לאחר מבצע "קדש". במרכזן של הבנות אלו עמדה השארת חצי-האי סיני כאזור מפורז, שבו מוצבים כוחות או"ם החוצצים בין ישראל למצרים. נשיא מצרים, גמאל עבד אל-נאצר, לא הסתפק בהכנסת כוחות צבאו לסיני, והורה במקביל לכך לכוחות האו"ם להתפנות מחצי-האי ומרצועת עזה, בטיעון שמדובר בשטח ריבוני מצרי, שבו מצרים רשאית לפעול כראות עיניה. מזכיר האו"ם, או טאנט, נענה לתביעה. בהמשך הסלימה מצרים עוד יותר את פעילותה המתגרה והודיעה על חסימת מצרי טיראן לשיט ישראלי. זאת, בידיעה ברורה שישראל רואה בפעולה כזאת עילה למלחמה (casus belli), ומתוך הבנה שחסימת המצרים תעמיד את מדינת ישראל בפני מציאות כלכלית ואסטרטגית בלתי נסבלת, בין השאר נוכח העובדה שרובו המכריע של הנפט שהיא צרכה הגיע אליה מאיראן דרך מצרי טיראן.¹

פעילות זו של מצרים סימנה את קריסתה של ההרתעה שישראל השיגה במחיר כבד מנשוא מול מדינות ערב, ובעיקר מצרים, לאחר מלחמת העצמאות, וביתר שאת לאחר מבצע "קדש". תופעת ההסתננות לישראל, שבלטה במהלך שנות החמישים, הייתה בראש ובראשונה ביטוי להערכתן של מדינות ערב לאחר מלחמת העצמאות שאין באפשרותן להכריע את ישראל במערכה כוללת נגדה. אך מכיוון שהן סירבו לסיים את מצב המלחמה נגדה, כפי שהתחייב מהסכמי שביתת

1 זכי שלום, דיפלומטיה בצל מלחמה. אילוצים, דימויים ומאווים בדרך למלחמת ששת הימים (תל אביב: המכון למחקרי ביטחון לאומי, 2007), עמ' 197–250. (להלן: שלום, דיפלומטיה בצל מלחמה).

הנשק, בחירתן נפלה על "מלחמה זעירה" כדרך לקבע את המשך מצב המלחמה, מבלי שהדבר ייצור הצדקה לישראל לצאת למערכה כוללת נגדן.

להנהגה בישראל היה ברור שהימנעותן של מדינות ערב ממערכה כוללת נגדה נובעת מהירתעותן מתוצאותיו של מהלך כזה, וכי הן מוכנות להודות בחולשתן הגלויה לעין ובלבד שלא להסתכן בתבוסה נוספת מידי ישראל. הרמטכ"ל דאז, משה דיין, אמר בהקשר זה: "לו הייתה ארץ ערבית מסוגלת לכך, הייתה מצווה על כוחותיה לעבור את הגבול ולפגוע בישראל. בשעה שהארץ הערבית מבליגה ואינה עושה זאת, פירוש הדבר כלפי ערבייה – חולשה ואי יכולת להתמודד עם ישראל".² שני נאומים שנשא נאצר במרחק של שנים ספורות מגלמים בתוכם את היחלשותה המהירה של ההרתעה הישראלית מול מצרים. בנאום שנשא ערב מלחמת ששת הימים בפני חייליו בסיני, נשמע נאצר בוטח בעצמו וביכולתו להביס את ישראל: "בזמן האחרון חשנו שכוחנו מספיק, שאם ניכנס למערכה, בעזרת האל נוכל לנצח [...] אנחנו מוכנים להיכנס למערכה כוללת עם ישראל [...] המערכה עם ישראל תהיה כוללת והיעד היסודי שלה יהיה השמדת ישראל. לא הייתי יכול לומר דברים כאלה לפני חמש שנים, ואפילו לא לפני שלוש שנים. היום אני אומר דברים כאלה מפני שאני בטוח בדברי".³ בכנס הרמטכ"לים הערביים, שנערך בקהיר בדצמבר 1963, הבהיר נאצר למדינות ערב מדוע אינו יכול להעז לצאת למלחמה נגד ישראל באותה עת: "מספיקה לנו השואה (נכבה) שבה חזינו ב־1948 [...] עלינו לדעת לקראת מה אנו הולכים כאשר אנו אומרים 'שיבה לפלסטין'. דרך השיבה תהיה עקובה מדם [...] אם תותקף סוריה, האם אהיה חייב לתקוף את ישראל? [...] היא [ישראל] תתקוף דחפור אחד או שניים, ואני אצטרך לתקוף אותה למחרת. האם אלה הם דברי חוכמה?"⁴

מחקרים רבים סקרו בהרחבה את המהלכים המתגרים של מצרים שהובילו לבסוף לפרוץ מלחמת ששת הימים. לא היה מקום לספק כי נאצר נושא באחריות למהלכים אלה, וממילא לפרוץ המלחמה. מהלכיו המתגרים מצד אחד והאיפוק המתמשך שישראל הפגינה מצד שני העניקו לה נכס מדיני רב חשיבות – הכרה בכך שהיא נלחמה מלחמה צודקת במסגרת של הגנה עצמית. מעט תשומת לב הוקדשה לשאלה מה היו הסיבות שהובילו את נאצר למסקנה שהרווח הצפוי לו ממהלכיו המתגרים גדול מן המחיר שיידרש לשלם בגינם. במלים אחרות, מה גרם לקריסת

2 משה דיין, "פעולות צבאיות בימי שלום", **מערכות**, קי"ח-קי"ט, ניסן תשי"ט, עמ' 54-61. (להלן: דיין, פעולות צבאיות בימי שלום).

3 שלום, **דיפלומטיה בצל מלחמה**, עמ' 266, הערה 38.

4 ללא שם מחבר, "נאצר: נדחה את ההטיה עד שנהיה מוכנים להגן עליה", **סקירה חודשית**, ירחון לקציני צה"ל, מאי 1965, עמ' 6-8.

הדימוי ההרתעתי של ישראל בתקופה שקדמה למלחמה ומה הם הסדקים שנפערו בדימוי העוצמה של ישראל והנחישות להשתמש בה בתקופה שקדמה למלחמה? לדימוי העוצמה של מדינה יש רכיבים רבים: עוצמה צבאית, מדינית, כלכלית וטכנולוגית, חוסן פנימי, יציבות שלטונית, קונצנזוס לאומי ועוד.⁵ מאמר זה יתמקד בדימוי העוצמה של ההנהגה כרכיב בעיצוב הדימוי ההרתעתי של המדינה. זכורים היטב דבריו של צ'רצ'יל בבית הנבחרים הבריטי, כי חולשתו של ראש הממשלה צ'מברלין ומדיניות הפייסנות שלו עודדו את היטלר לצאת למלחמה.⁶ כמו כן זכורות היטב עדויות של אישים בהנהגת מדינת ישראל בפני ועדת אגרנט לאחר מלחמת יום הכיפורים, על הגישה המזלזלת כלפי אנואר סאדאת והשלכותיה על התגבשות ההערכה בדבר סבירות נמוכה למלחמה ב-1973. באחד הדיונים בסוגיה זו אמר פרופ' שמעון שמיר את הדברים הבאים:

"מעמדו של סאדאת בתקופה זו [בשנים שקדמו למלחמת יום הכיפורים] היה בעייתי. תדמיתו הייתה ירודה. הוא הגיע לכס הנשיאות לא בזכות מעמד חזק אלא להיפך: מכיוון ש'מרכזי הכוח' סמכו על חולשתו והיו משוכנעים שהכוח האמיתי יישאר בידיהם ושתהיה להם היכולת לסלקו בנקל אם יחפצו בכך. כאשר הוכתר סאדאת כנשיא, דמותו הייתה עלובה עד נלעגת [...] גם באמ"ן/מחקר הוערכה דמותו של סאדאת כחלשה ודלת כישורים".⁷

יש להזכיר בהקשר זה גם את דבריו של מנהיג חזבאללה, חסן נסראללה, על חולשתה של ההנהגה בישראל. ימים ספורים לאחר הנסיגה הישראלית מלבנון בשנת 2000 הוא נשא את נאום "קורי העכביש" בניית ג'בייל:

אנחנו נמצאים פה היום חופשיים ובטוחים. חיל האוויר של האויב לא יעז לטוס מעליכם. הישראליים פוחדים ומבועתים מכול מתקן מיניאטורי דמוי צעצוע ומכל משגר של קטיושה. הם מוגי לב מספיק בשביל להימנע מלתקוף אתכם היום [...] לממשלת אהוד ברק לא הייתה ברירה מלבד נסיגה מאדמת לבנון [...] הממשלה המיניאטורית של ישראל נסוגה בחיפזון כאשר החיילים עוזבים בשטח טנקים, תותחים וציוד צבאי רב, כך שברור שהייתה כאן תבוסה של ישראל [...] אחי הפלסטינים, לישראל יש נשק גרעיני וחיל אוויר הכי חזק באזור, אבל הם פגיעים יותר מקורי עכביש. אני נשבע לכם.⁸

- 5 על סוגיית ההרתעה, מרכיביה ומאפייניה, ראו: זכי שלום ויועז הנדל, **תנו לצה"ל לנצח: הסיסמה שהגשימה את עצמה** (הוצאת ידיעות ספרים, תל אביב, 2010), עמ' 80–95.
- 6 Winston Churchill, speaking in the House of Commons, February 22, 1938, Statements on Appeasement, <https://goo.gl/sP4f8f>
- 7 שמעון שמיר, "מצבה של מצרים ערב הצליחה", בתוך: **המודיעין במלחמת יום הכיפורים, 1973, ארבעים שנה אחרי**, אפי מלצר, עורך (רמת השרון: המרכז למורשת המודיעין ואפי מלצר הוצאה לאור, 2013).
- 8 Nasrallah's Spider Web speech, <http://breakingthespidersweb.blogspot.co.il/2011/05/nasrallahs-spider-web-speech.html>

ביום פרוץ מלחמת לבנון השנייה התייחס נסראללה לעוצמתה של ההנהגה בישראל, שבראשה עמדו ראש ממשלה (אהוד אולמרט), שר ביטחון (עמיר פרץ) והרמטכ"ל (דן חלוץ) חסרי ניסיון מדיני וצבאי משמעותי:

המנהיגים הישראלים המצויים כעת בשלטון ומי שאחראי להם הם מנהיגים חדשים. אולמרט הוא ראש ממשלה חדש, וישנו גם שר ביטחון חדש. לכן, אני מבקש לייעץ להם, לפני שהם מתכנסים לישיבה היום בשמונה בערב להחליט על תגובתה של ישראל לחטיפה, שמוטב להם לשאול בעצתם של ראשי ממשלה קודמים ושל שרים לשעבר על ניסיונם של אלה בלבנון. כאשר משהו עוד חדש, אפשר לעבוד עליו. לכן, כדי שלא יעבדו עליהם, מוטב להם לשאול ולבדוק ולוודא בטרם יקבלו את החלטותיהם.⁹

במסגרת הדיון על קריסת ההרתעה ערב מלחמת ששת הימים ניתן לטעון כי מעמדו ועוצמתו של ראש הממשלה ושר הביטחון דאז, לוי אשכול, נפגעו קשות בתקופה שקדמה למלחמה בשל אישיותו, הצהרותיו ומאבקים פוליטיים קשים, בעיקר עם קודמו, דוד בן-גוריון, שניסה לערער את הלגיטימיות של מעמדו. ניתן להעריך כי החלשת מעמדו של ראש הממשלה ושר הביטחון אשכול פגעה בדימוי ההרתעתי של מדינת ישראל בהיקף אותו קשה לאמוד, ותרמה להחלטתו של שליט מצרים לנקוט מהלכים מתגרים כלפי ישראל, שבסופו של דבר הובילו למלחמה.

מאפייני הפעילות הפוליטית בתקופה שקדמה למלחמה

ב-16 ביוני 1963 הודיע דוד בן-גוריון במפתיע על החלטתו להתפטר מן הממשלה. בהודעה הרשמית נמסר כי ההחלטה נבעה "מתוך צרכים אישיים שאינם קשורים עם שום בעיה ממלכתית או איזה שהוא מאורע".¹⁰ שנים אחדות לאחר מכן, במכתב לגולדה מאיר, טען בן-גוריון שהחלטתו לפרוש נבעה מרצונו לכתוב את ההיסטוריה של התנועה הציונית, היישוב ומדינת ישראל.¹¹ קשה להניח כי הודעה זו שכנעה את שומעיו. בן-גוריון היה אז בן 77, עדיין במלוא כוחו הפיזי. ההערכה הייתה שהוא נאלץ לפרוש מן ההנהגה בעל כורחו, לאחר שנוכח לדעת כי מעמדו המנהיגותי הולך ומתערער על רקע המחלוקות הקשות מבית, בין השאר סביב

9 מצוטט אצל אייל זיסר, "חזבאללה והמאבק על לבנון", צבא ואסטרטגיה, כרך 1, גיליון 2, אוקטובר 2009, עמ' 39.

10 הודעה לעיתונות, לשכת ראש הממשלה, 16 ביוני 1963, (תיעוד כרונולוגי כללי, ארכיון בן-גוריון (אב"ג)). ראו גם: ארכיון המדינה, "50 שנה להתפטרותו של ראש הממשלה דוד בן-גוריון ולהקמתה של ממשלה בראשות לוי אשכול. (להלן: ארכיון המדינה, 50 שנה להתפטרותו של ראש הממשלה דוד בן-גוריון).

11 מכתב בן-גוריון אל גולדה מאיר, 29 בינואר 1969, תיק התכתבויות, אב"ג.

"פרשת לבון", וכן נוכח הלחצים הקשים שהפעיל עליו ממשל הנשיא קנדי בסוגיית "פרויקט דימונה".¹²

יחד עם זאת, ולמרות פרישתו מן ההנהגה, מעמדו הציבורי של בן-גוריון היה חזק מכול מנהיג אחר באותה תקופה. לאורך חייו הפוליטיים הוא עמד בניסיונות, במשברים ובהכרעות גורליות, ששום אישיות פוליטית בתקופתו לא עמדה בפניהם. שמו נקשר קשר עז עם עצם הקמתה של המדינה, עיצוב מוסדותיה הנבחרים, המסגרת החוקתית שלה ומוסדות הביטחון שלה. ניצחונה של מדינת ישראל על מדינות ערב במלחמת העצמאות, אותה טרח בן-גוריון לתעד בפירוט רב ביומניו ובמאמריו הרבים, האדיר את דמותו וקיבע את סמכותו הבלתי מעורערת בתחומי החוץ והביטחון.¹³

מבצע "קדש" ביסס עוד יותר את מנהיגותו של בן-גוריון. לאחר המבצע לא הייתה דמות אחת בשדה הפעולה הפוליטי בישראל שהציבה איום וממשי על מנהיגותו. משה שרת הודח מן ההנהגה חודשים ספורים קודם למבצע "קדש" וכבר היה מחוץ למעגל החיים הפוליטיים.¹⁴ לוי אשכול, פנחס ספיר וגולדה מאיר, שהיו פחות או יותר בני גילו של בן-גוריון, לא צברו את הניסיון הפוליטי העצום שהיה לו, לא רכשו אהדה ציבורית כמוהו, וספק אם בכלל רצו לעמוד בראש ההנהגה באותה תקופה. בדרג הביניים ניטש מאבק על ההנהגה העתידית בין משה דיין ליגאל אלון. בן-גוריון העריך מאוד את דיין ויכולותיו בתחום הצבאי והביטחוני, אך לאחר שעזב את המטכ"ל והצטרף לממשלה, הוא לא שיתף אותו בסוגיות ביטחוניות.¹⁵ בן-גוריון מינה אותו לשר חקלאות, אף על פי שידע היטב שנפשו של הרמטכ"ל הפורש יוצאת לאחוז בהגה הביטחון. במקביל חזר בן-גוריון וחבט שוב ושוב ביגאל אלון על "תפקודו הלקוי" במלחמת העצמאות וספציפית על מה שהוא ראה כאחריותו של אלון לכך שצה"ל לא השתלט על שטחים נוספים במלחמה, שיכלו להעניק לישראל מרחב גיאוגרפי הרבה יותר נוח מבחינה ביטחונית. ככלל, בן-גוריון לא שפע מחמאות ליכולותיו של אלון כמפקד צבאי. מעבר לכך, הוא חשש מאוד מנטייתו של אלון לערב שיקולים פוליטיים במסגרת

12 זכי שלום, התפטרות בן-גוריון מן הממשלה (יומן בן-גוריון, 16 ביוני 1963, אב"ג), **עיונים בתקומת ישראל**, כרך 5, 1995, עמ' 608–614.

13 על תיעוד המלחמה על ידי בן-גוריון ראו: זכי שלום, "יומני בן-גוריון כמקור היסטורי", **קתדרה – לתולדות ארץ-ישראל ויישובה**, 56 (תש"ן), עמ' 136–149.

14 ראו, זכי שלום, "התפטרות שרת מן הממשלה (יוני 1956) – היבטים אישיים, מפלגתיים ומדיניים", בתוך: **הציונות, מאסף לתולדות התנועה הציונית והיישוב מהיהודי בארץ-ישראל**, כרך כ', 1996, עמ' 259–289.

15 בעקבות התפטרותו של בן-גוריון מן הממשלה תבע משה דיין ממחליפו, לוי אשכול, להפקיד את תיק הביטחון בידיו. אשכול סירב. ארכיון המדינה, "50 שנה להתפטרותו של ראש הממשלה דוד בן-גוריון".

שיקולים צבאיים. בכול מקרה, איש מהשניים – דיין ואלון – לא סיכן את מנהיגותו של בן-גוריון באותה תקופת זמן.¹⁶

התקופה שלאחר מבצע "קדש" ביססה ללא עוררין גם את עמדותיו המדיניות ביטחוניות של בן-גוריון. הירידה הדרסטית בחדירות מסתננים לעבר שטחי הנגב, הגם שהגבול הדרומי נותר פרוץ יחסית לאחר המבצע, אוששה את התזה של בן-גוריון בתקופה שקדמה לו. לפי בן-גוריון, ארגוני הטרור (הפדאיון) אינם פועלים כזרוע עצמאית, אלא הם שלוחה של המשטר המצרי המפעיל אותם נגד ישראל, כדי לשמר את מצב המלחמה עם ישראל בתודעה של העולם הערבי והמערכת הבינלאומית, ומתוך הנחה שלא תוטל עליו האחריות למעשיהם. בן-גוריון, ועמו הרמטכ"ל משה דיין, חזרו והדגישו כי ניתן לשים קץ לחדירות המסתננים לשטחי ישראל על ידי פגיעה קשה בנכסים של מדינות ערב. לדעתם, ההנהגות של מדינות אלו הן שצריכות להילחם במסתננים, לא מתוך "אהבת ציון", אלא מתוך הערכה שהמשך פעילותם יגבה מהן מחיר קשה ובלתי נסבל מנקודת ראותן. לדברי דיין, אותן הנהגות ערביות יודעות לעשות זאת הרבה יותר טוב מאשר ישראל, משום שהן נמצאות בשטח, מכירות היטב את הסביבה שבתוכה פועלים המסתננים ומשום שאין להן עכבות מוסריות בפעילותן.¹⁷ השקט שהשתרר בגבול עם רצועת עזה ועם מצרים נתפס כהוכחה ניצחת לצדקתה של תזה זו.

מנהיגותו של בן-גוריון התעצמה לאחר מבצע "קדש" גם על רקע העובדה שהמבצע הוביל להכרה דה פקטו של המעצמות בגבולות שביתת הנשק ולהורדה מסדר היום של תוכניות שונות להסדר, במיוחד עם מצרים, שכללו נסיגה ישראלית מסיבית, בעיקר בשטח הנגב. הבולטת שבתוכניות אלו הייתה תוכנית "אלפא", שביקשה לקרוע מישראל שליש משטח הנגב ולהעבירו למצרים, כאשר התמורה המצרית אמורה הייתה להיות הסכמה למצב של אי-לוחמה (non belligerency), שמשמעותה בפועל השארת הסטטוס-קוו שהתבסס על הסכמי שביתת הנשק. המעצמות, ובראשן ארצות הברית, איימו על ישראל שאם תסרב להצעותיהן, הן יטילו עליה סנקציות ואף מצור כלכלי. בסופו של דבר ירדה תוכנית "אלפא" מעל הפרק בשל התנגדותו של נשיא מצרים. עתה, לאחר מבצע "קדש", יכולה הייתה

16 זכי שלום, "פרוטוקול שיחה בין ראש הממשלה ושר הביטחון דוד בן-גוריון לבין האלוף יגאל פייקוביץ (אלון), 16 ביוני 1948", **עיונים בתקומת ישראל**, כרך 12, 2002, עמ' 657–678. ביומנו בזמן מלחמת העצמאות כתב בן-גוריון: "בדרום היה כישלון [...] חוששני שיגאל אלון אינו מסוגל לפקד על חזית רחבה כזו", יומן בן-גוריון, 19 באוקטובר 1948, אב"ג. שנים מאוחר יותר כתב בן-גוריון ביומנו: "איש לא יתחרה בכישרון הדמגוגיה של יגאל אלון. המרחק בינו לבין מנחם בגין, לצערי הרב, אינו רב", יומן בן-גוריון, 21 במאי 1959, אב"ג. 17 דיין, "פעולות צבאיות בימי שלום".

ההנהגה בישראל "לנשום לרווחה", מתוך ידיעה שקיים סיכוי קלוש בלבד שתוכניות דומות יעלו לדיון קונקרטי.¹⁸

הישג אחר של מבצע "קדש", שנזקף במידה רבה לזכותו של בן-גוריון, נעוץ במהפך שחל בעקבות המבצע בסדר היום הלאומי: מִסְדֵּר יום ביטחוני-צבאי דומיננטי בתקופה שקדמה ל"קדש", לסדר יום אזרחי בחלקים ניכרים של תקופת הזמן שלאחריו. בין השאר תפסו את תשומת הלב של הציבור וכותרות העיתונים נושאים אזרחיים וכלכליים-חברתיים, וביניהם: סוגיית הפער העדתי, מהומות ואדי סאליב, מחלוקות סביב יחסי דת ומדינה, ובהקשר זה סוגיית "מיהו יהודי", המיתון הכלכלי ועוד. תופעה כזו, של דחיקת הנושא הביטחוני-צבאי מסדר היום, לא חזרה עוד על עצמה בתולדות מדינת ישראל, והיא הפגינה אל נכון את רף ההרתעה הגבוה שהשיג מבצע "קדש".¹⁹

במקביל ניצל בן-גוריון את תקופת השנים שלאחר מבצע "קדש" לבניית האופציה הגרעינית, מתוך אמונה שאופציה זאת היא תעודת הביטוח של ישראל לדורות הבאים. לדבריו, יש חוסר סימטריה מובנה ביחסי הכוחות בין ישראל ובין מדינות ערב, ולעולם ישראל לא תוכל להשתוות לעולם הערבי מבחינה טריטוריאלית וגודל האוכלוסייה. יתר על כן, בין ישראל ובין העולם הערבי פעורה תהום גם מבחינת מערכת הערכים על בסיסה הם מנהלים את חייהם, בראש ובראשונה בהתייחסות לחיי אדם. בן-גוריון האמין כי ביטחונה של ישראל יובטח רק אם הערבים יהיו משוכנעים שהשמדתה תהיה כרוכה בהכרח בהשמדתם הם.

במשך שנים קידם בן-גוריון את "פרויקט דימונה", למרות שהיה ברור לו שחלקים ניכרים במערכת הפוליטית והציבורית בישראל מתנגדים לכך באופן תקיף. חוגים רחבים במערכת הביטחונית, הפוליטית והאקדמית ראו בפרויקט מהלך הרפתקני, שניתן להגדירו במידה רבה כמפעל הזוי, הגדול באורח קיצוני ממידותיה של מדינת ישראל. הם טענו שהדבר יוביל בהכרח לקרע עם ארצות הברית, בעלת הברית היחידה של ישראל ובעולם, וידחוף את מצרים לבנות יכולת גרעינית משלה. התפתחויות אלה ואחרות, כך נטען, יסכנו באורח קיצוני, את עצם קיומה של מדינת ישראל. למרות זאת, בן-גוריון הוביל את הפרויקט בנחישות ובהתמדה. בשנים שקדמו למלחמת ששת הימים, הוא, וגם יריביו, יכולים היו להיווכח שהפרויקט קורם עור וגידים והופך למציאות אסטרטגית מהפכנית.²⁰

18 זכי שלום, "המלחמה הנשכחת: מבצע 'קדש' והשפעותיו המדיניות והאסטרטגיות", בתוך: **ברעום המנועים; 50 שנה למלחמת סיני**, חגי גולן ושאלו שי, עורכים (תל אביב: מערכות, 2006), עמ' 279–305.

19 שם.

20 זכי שלום, **בין דימונה לווינגטון, המאבק סביב בניית האופציה הגרעינית של ישראל** (תל אביב: המכון למחקרי ביטחון לאומי, 2005).

בסיכומו של דבר ניתן לקבוע, כי במהלך שנות כהונתו כראש ממשלה ושר ביטחון, יצר לעצמו דוד בן-גוריון דימוי של מנהיג שמדינת ישראל תתקשה להתקיים בלעדיו. עדות חריגה לתחושה זאת ניתן לראות בעובדה שביום שבו התפטר מן הממשלה באו אליו שני אלופי צה"ל, יצחק רבין, אז ראש אג"ס, ומאיר עמית, אז ראש אמ"ן, והבהירו לו כי הם רואים בהתפטרותו "אסון". רבין קבע כי "שלוש השנים הבאות יהיו אולי הקריטיות ביותר. תיתכן אחדות עמי ערב, ונעמוד בפני מלחמה מסכנת קיומנו". רבין חשש, לדברי בן-גוריון, "שבצע"י יהיה קשה מאוד לצבא".²¹ משום מה, בן-גוריון לא התרעם על המעורבות של קציני צבא כה בכירים בסוגיות פוליטיות רגישות. כזכור, במלחמת העצמאות הוא היה על סף הדחתו של יצחק רבין מן הצבא בשל השתתפותו במפגש של חברי הפלמ"ח. הפעם הוא לא היה מוטרד כלל, ואף טרח לציין ביומנו כי "דבריו נגעו לליבי, ובקושי החנקתי רגשותי ודמעותי".²² גם המשוררת אנדה עמיר-פינקרפלד הפצירה בבן-גוריון לחזור בו מהתפטרותו וכתבה לו במלים נרגשות: "אנא שמע לקול החרדה שישנו ודאי לא רק בי, אלא באלפי אלה האוהדים את המדינה יותר מנפשם-הם".²³

לתוך "נעליים" גדולות מידה אלו נאלץ להיכנס לוי אשכול. עד אז הוא שירת כשר האוצר, וגם קודם לכן היה עיקר עיסוקו בסוגיות כלכליות וחברתיות. אשכול מיעט להתבטא בסוגיות חוץ וביטחון ותמך כמעט תמיד בעמדותיו של בן-גוריון, שהמשיך למלא תפקיד דומיננטי בזירה המדינית-ביטחונית גם לאחר התפטרותו מן הממשלה. בנסיבות אלו לא היה מנוס מהשוואה תדירה בין אשכול לבין בן-גוריון, שאף פעם לא היטיבה עם אשכול. בן-גוריון נתפס כמנהיג סמכותי בעל יכולת הכרעה ועמידה במצבי משבר, וכמי שהוציא לפועל מדיניות הרתעה אקטיביסטית מול העולם הערבי. אשכול יצר לעצמו דימוי שונה: הוא נהג להיוועץ עם כל מי שנראה בעיניו רלוונטי לצורך הכרעה. הוא גם היסס רבות קודם שהכריע. תגובותיו על פעילות עוינת נגד ישראל, ובמיוחד הצהרתו הידועה ערב מלחמת ששת הימים: "הפנקס פתוח והיד רושמת", התפרשו כביטוי של הססנות וחולשה.²⁴ מעבר לכך, לפחות בשלבים הראשונים לכהונתו כראש ממשלה ושר הביטחון, הוא עצמו הבהיר לכול שהוא סובל ממה שהוא כינה "אימתא דציבורא", וכי יש מועמדים מתאימים יותר ממנו לכהונה הרמה של ראש ממשלה בישראל.²⁵ התבטאויות אלו העידו בעליל על כך שאשכול עצמו חשש מפני האתגר הקשה הניצב בפניו.

21 יומן בן-גוריון, 16 ביוני 1963, אב"ג.

22 שם.

23 50 שנה להתפטרותו של ראש הממשלה בן-גוריון ולהקמתה של ממשלה בראשות לוי אשכול".

24 עמי גלוסקא, **אשכול תן פקודה, צה"ל וממשלת ישראל בדרך למלחמת ששת הימים, 1963-1967** (תל אביב: מערכות, 2005), עמ' 153. (להלן: גלוסקא, **אשכול, תן פקודה**).

25 ישיבת מרכז מפא"י, 18 ביוני 1963, ארכיון מפלגת העבודה.

כך פגע אשכול, במו פיו, וכבר בראשית דרכו, בסמכותיות שלו כראש הממשלה ושר הביטחון.

בן-גוריון לא נזקק להתבטאויות אלו של אשכול כדי להבהיר שהתפטרותו אינה מבטאת כוונה מצדו ללכת ל"מדבר הפוליטי". כבר בשלבים הראשונים שלאחר פרישתו הוא טרח להעביר מסרים ברורים לאשכול שהוא, אשכול, חייב לו את מינויו לראש ממשלה, ולפיכך הוא אמור לפעול על פי המתווה שהכין עבורו בן-גוריון: "חשבתי שהוא [אשכול] מסכים אתי [...] והיה נראה לי שגישתו לבעיות היא גישה ממלכתית [...] ואמנם, החברים והנשיא [קיבלו את המלצתי] והטילו עליו הקמת ממשלה חדשה. והממשלה החדשה, לפי הרכבה וקווי היסוד שלה, הייתה ממשלת המשך".²⁶

לרבים נראה היה, במידה רבה של צדק, שבן-גוריון לא השלים עם עזיבתו את ההנהגה. הם העריכו שהוא ישאף לחזור להנהגה בשלב כלשהו, כפי שעשה בעקבות פרישתו ב-1953, או לפחות להיות גורם דומיננטי בעיצוב דרכה המדינית של הנהגת המדינה. בן-גוריון עצמו לא טרח להכחיש חששות אלה; להיפך: זמן קצר לאחר התפטרותו מן הממשלה הוא התווה לאשכול את דרך הפעולה שהוא ציפה כי יפעל על פיה. לדברי בן-גוריון, במה שנראה כאיום מרומז, על אשכול "לא לבכר תמיד פשרות, אלא להיות נחוש בהחלטתו".²⁷ בן-גוריון ידע אל נכון שתביעה זו אינה ריאלית ככול שמדובר באשכול – מנהיג שדרך הפשרה הייתה טבועה עמוק באופיו ובדרך התנהלותו.

המאבק בין בן-גוריון לאשכול התמקד במספר מישורים: מאמציו של אשכול לדחוק את בן-גוריון ותומכיו ממעגל קבלת ההחלטות בתחום המדיני-ביטחוני;²⁸ המחלוקת סביב "פרשת לבון";²⁹ הביקורת של בן-גוריון על מה שהוא קרא "המחדל הביטחוני", שלדבריו מסכן את עתידה של מדינת ישראל.³⁰ מבלי להיכנס לדיון מפורט בסוגיות אלו, ניתן לקבוע שהמחלוקות הובילו את בן-גוריון למסע דה-לגיטימציה חסר תקדים נגד אשכול, שהטענה המרכזית בו הייתה חוסר התאמתו לעמוד בראש ההנהגה של מדינת ישראל.

בספטמבר 1965 הבהיר בן-גוריון את דעתו הנחרצת על אשכול כך: "אני רוצה להתוודות על אחת השגיאות החמורות שעשיתי מאז קום המדינה, כשהמלצתי

26 מכתב בן-גוריון אל גולדה מאיר, 29 בינואר 1969.

27 ישיבת מרכז מפא"י, 18 ביוני 1963, ארכיון מפלגת העבודה.

28 בן-גוריון תבע מאשכול, בין השאר, להותיר את שמעון פרס, איש אמונו של בן-גוריון, כסגן שר הביטחון: טקס פרידה של בן-גוריון מעובדי משרד הביטחון, תיק פרוטוקולים של פגישות, 28 ביוני 1963, אב"ג.

29 זכי שלום, **כאש בעצמותיו, דוד בן-גוריון ומאבקיו על דמות המדינה, 1963–1967** (שדה בוקר: מכון בן-גוריון לחקר ישראל, מדרשת בן-גוריון, 2004), עמ' 42–61.

30 שם, עמ' 74–103.

בפרישתי מן הממשלה ביוני 1963 על לוי אשכול להיות ראש הממשלה במקומי. עלי להוסיף שלא בבת אחת עמדתי על טעותי המצערות והמזיקה הזאת [...] נוכחתי שאין לאשכול התכונות הנדרשות לראש ממשלה, ויש לו תכונות שאינן הולמות ראש ממשלה [...] השירות הגדול היחיד שהוא יכול להעניק למדינה הוא להסתלק בהקדם האפשרי ממשרתו".³¹ בן-גוריון חזר על קביעות אלו בניסוחים שונים לכל אורך התקופה: "אני רואה אסון בראשות המדינה של אשכול", הוא אמר בשיחה עם אחד מתומכיו,³² ובמקום אחר הוא הלן על "החורבן המוסרי שאשכול ותומכיו גורמים בארץ".³³

בסופו של דבר הובילה המחלוקת עם אשכול לפרישתו של בן-גוריון ממפלגת האם שלו, מפא"י, שהוא עצמו הביא להקמתה: "מפלגת פועלי ארץ ישראל, שהייתי חבר בה מאז קומה", הוא כתב ביומנו, "אינה קיימת עוד. זוהי מפלגה שאין בה חברות, אין בה ויכוח חופשי, אין דעת חברים".³⁴ בנסיבות אלו, לאשכול לא היה סיכוי כלשהו לשמור על מעמדו והסמכותיות שלו. גם לא היו לו כוחות הנפש והכישורונות הפוליטיים שיאפשרו לו לעמוד במאבקים הקשים עם בן-גוריון. מעמדו הפוליטי הלך ונחלש.

איתרע מזלו של אשכול שבתקופת כהונתו כשר ביטחון שירת כרמטכ"ל יצחק רבין – דמות דומיננטית עתירת ניסיון צבאי. ברור היה שרבין יבקש להיכנס אל הוואקום שנוצר כתוצאה מחוסר הידע והניסיון של אשכול. מזכירו הצבאי של אשכול, ישראל ליאור, קבע לימים: "האיש החזק ביותר בצה"ל היה, ללא צל של ספק, יצחק רבין [...] רמטכ"ל, איש חזק, שחדר לתוך החלל הריק שנוצר עם לכתו של בן-גוריון ובואו של אשכול [...] מינויו [של אשכול] כראש ממשלה מצא אותו כמעט בלתי מוכן למשימה הרמה, בעיקר לא בתחום הביטחון".³⁵ ניסיונותיו של אשכול להצר את דרכו של רבין כבר בראשית כהונתו לא צלחו. לכל אורך תקופת כהונתו נתן הרמטכ"ל ביטוי גלוי לעמדות בעלות אופי מדיני מובהק, למורת רוחו של ראש הממשלה אשכול.³⁶

סיכום ולקחים

מדינת ישראל היא מדינה דמוקרטית עתירת מחלוקות פנימיות בנושאים רבים ומגוונים. מחלוקות אלו הן מקור כוח של ישראל, באשר הן נותנות ביטוי לאופייה הדמוקרטי והליברלי בעיני העולם כולו. יחד עם זאת, יש לזכור שמחלוקות אלו,

31 יומן בן-גוריון, 17 בספטמבר 1965.

32 שיחה עם אברהם וולפזון, יומן בן-גוריון, 20 ו-23 ביוני 1965, אב"ג.

33 יומן בן-גוריון, 21 בפברואר 1967, אב"ג.

34 יומן בן-גוריון, 13 באפריל 1965, אב"ג.

35 איתן הבר, **היום תפרוץ מלחמה**, (תל אביב: עידנים, ידיעות אחרונות, 1987) עמ' 41–42.

36 גלוסקא, **אשכול תן פקודה**, עמ' 152–153.

משעה שהן חוצות רף מסוים שאת גובהו קשה להעריך, משפיעות גם על מעמדה המדיני-אסטרטגי של המדינה ועל הדימוי ההרתעתי שלה. יריבים ואויבים עלולים לפרש מחלוקות פנימיות כביטוי של חולשה ופגיעה בממד ההרתעתי של המדינה, ולהניח כי פגיעה בה תהיה משתלמת לצד התוקף.

התקופה שקדמה לפרוץ מלחמת ששת הימים הייתה רוויה במחלוקות פנימיות קשות, חלקן ברמות אינטנסיביות חסרות תקדים. הדומיננטית שבהן הייתה המחלוקת בין בן-גוריון לאשכול, שהובילה לקרע בלתי ניתן לאיחוי בין שני האישים שהלכו יחד כברת דרך ארוכה בראשות ההנהגה הלאומית של מדינת ישראל. בסופו של דבר, הובילה אותה מחלוקת גם לפירוקה של מפא"י ההיסטורית ולהקמת מפלגה חדשה (רפ"י) על ידי אחד ממייסדיה הראשונים של מפא"י, דוד בן-גוריון.

המחלוקת בין בן-גוריון לאשכול קיבלה אופי של מערכה ליצירת דה-לגיטימציה לעצם התאמתו של אשכול לתפקיד ראש ממשלה ושר הביטחון. המערכה הקשה נגד אשכול השתלבה היטב עם התבטאויותיו שלו עצמו, שפגעו קשות בדימוי הסמכותי שלו והקרינו חוסר יכולת ליצור דימוי סמכותי מול המטה הכללי של צה"ל והעומד בראשו, יצחק רבין. אין ספק שתמונת מצב זו היתה מוכרת היטב להנהגה המצרית. ניתן להעריך שהיא הייתה בין הגורמים שתרמו להחלטתו של נשיא מצרים, נאצר, לפעול בצורה מתגרה נגד ישראל, תוך ידיעה ברורה שהוא מסתכן בכך בהידרדרות למלחמה, כפי שאכן קרה בסופו של דבר.